

د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنه) كې فساد

شاه محمود كډوال

د (پوهنوال) علمي رتبې له پاره مې (په ژبه او وينا كې د مغزو ونډه) تر سرليک لاندې مقاله وليكله او د علومو اكاډمۍ د (كابل) علمي مجلې د (۱۳۹۷ ل ، درېيمه دوره ، لومړۍ گڼه ، ۱۲۶ - ۱۳۴ مخونو) كې خپره شوه. هماغه وخت مې سمدستي د (تاند) ويبپاڼې ته واستوله چې چټكه خپره شي او ډېر مينوال يې ولولي. تاند مقاله خپره كړه او نورو ويبپاڼو ترې كاپي او له خپلو پاڼو خپره كړه. تاند اوس زما ياده ليكنه له منځه وړې ده ، خو نورې پكې شته. د له منځه تگ لامل يې د دې ليكنې له لوستلو وروسته څرگندېږي. د يادولو وړ ده چې په تاند كې پوهاند زيار پر مقاله تبصره كړې وه. زما نږدې ټولې علمي مقالې ما تاند ته استولي، هغوی خپرې كړي او نورو ترې كاپي كړي دي.

ما په وروستيو كې خپل (۹) بېلابېل اثار په كتابي بڼه بېرني ترتيب كړل او د كتابتون (Ketabton) برېښنايي پاڼې ته مې ورپورته كړل. په دوی كې يو (په ژبه او وينا كې د مغزو ونډه) ده چې زما بېلابېلې علمي ليكنې پكې راټولې شوې دي.

نبي ستوري چې (د ژبې ارواپوهنې) ليكوال دی ، زه يې له هغه وخته پېژنم چې ما په كابل پوهنتون كې ماسټري كوله او د پوهاند يون د مرستيال په توگه مې كله كله د هغه مضمونونه تدريسول.

Ketabton.com

د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنې) اثر په (۱۳۹۹ ل) كال كې د (سولې مطالعاتي ، خپرنيز او خپرنډوی مركز) له لوري چاپ او خپور شوی دی.

زه د دې اثر د چاپ په اړه هماغه وخت پوهېدم چې ټولنيزو رسنيو كې خپور شو ، غوښتل مې ويې لولم او د ژبپوهنې د تدريس او خپرنې په برخه كې ترې گټه واخلم ، خو نږدې كتابتونو كې نه وو . نن (۱۴۰۲ / ۵ / ۳) د كابل ، په احمدشاه بابا مېنه كې علمي كتابپلورنځي ته لاړم او په ياد اثر مې سترگې ولگېدلې ، اثر مې پرانيست چې نيوليك يې وگورم. يو سرليک يې (ژبه او ماغزه) وو،

دا راته په زړه پورې وو ، ځکه ما پکې مقاله لیکله وه ، چې لږ مې ولوست ، نږدې ټوله زما مقاله وه ، خو زما نوم په یو ځای کې هم نه وو. کتاب مې په ولاړه یو څه ولوست ، چې څومره مې لوست کړکیچ یې ډېرېده، اثر مې وپېره او کور ته مې راوړ. کور کې ورته کېناستم ، د کتاب هغه برخې مې ولوستې چې زه پرې شکي وم او په کمپیوټر کې مې د خپلې مقالې له متن سره پرتله کړې چې راپور یې دلته لاندې لیکم.

د اثر لسم سرلیک (ژبه او ماغزه - ۱۲۵ مخ - لومړی پراگراف) زما د مقالې په (لنډیز) پیل شوی ، په همدې مخ کې یې بیا بل پراگراف زما د مقالې د (مواد و میتود) له برخې راخیستی دی. په (۱۲۶ مخ) کې درېیم پراگراف زما د مقالې (سریزه) ده.

د اثر په (۱۲۷ مخ) د (مغزو جوړښت او فعالیتونه) سرلیک لاندې په لومړي پراگراف کې زما د مقالې د (ارزښت) برخه رااخیستل شوې ده. ورپسې دویم پراگراف کې زما د مقالې د (مبرمیت) برخه ده. بل پراگراف کې یې زما د مقالې (موخې) رااخیستې دي. بیا په (۱۲۸ مخ) څلورم او پنځم پراگراف کې زما د مقالې اصلي متن یا د څېړنې اصلي برخه رااخیستل شوې ده. دا برخه زما په مقاله کې د پوهاند زیار (پښتو پښویه - ۱۳۸۲ ل) نه اخیستل شوې، خو ستوري هېڅ په نښه کړې نه ده. په یاد مخ کې شپږم او اووم پراگراف زما په مقاله کې د رحیم الهام د (روش جدید در دستور زبان دری - دویم چاپ) نه ژباړه ده چې هېڅ ماخذ نه لري.

په (۱۲۹ مخ) اتم پراگراف کې هم زما د مقالې برخه ده ، دا برخه مې د (محمد ناصر فروتن) له (فزیولوژي طبي - دویم چاپ) نه راژباړلې ده. یاده برخه په مقاله کې د (Myelencephalon) برخې نه وروسته څرگند ماخذ لري چې ستوري له منځه وړی دی.

د (۱۳۰ مخ) وروستی کرښه یا د بل پراگراف پیل هم زما د مقالې کټ مټ بې ماخذه کاپي ده. په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس ، ۱۳۹۲ : ۴۵) ماخذ ذکر شوی دی ، په داسې حال کې چې زما په مقاله کې یې ماخذ (جبران جوهر ، د ارواپوهنې مبادي) دی.

په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس) د ماخذ له لیکلو وروسته ، بیا زما د مقالې ورپسې برخه رااخیستل شوې ده. دا برخه چې د (۱۳۲ مخ) په پیل کې پای ته رسېږي، زما په مقاله کې (محمد ناصر فروتن) ماخذ لري ، خو نبي ستوري لیکلی نه دی.

په (۱۳۲ مخ) کې (د مغزو عمومي دندې) سرلیک هم زما د مقالې برخه ده. دا برخه ما د (روانشناسي عمومي) نه راژباړلې وه چې زما په مقاله کې ماخذ لري، خو ستوري ماخذ لیکلی نه دی. په یاد مخ کې زما مقاله غځېدلې او زما کلمې او جملې کټ مټ رااخیستل شوي دي. دلته د (بروکا - Broca) سرلیک کې ما له دوو ماخذونو (شمس او مرهون) ګټه اخیستې ، خو ستوري دواړه له منځه وړي دي.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنیکه) سرلیک هم کټ مټ زما له مقالې رااخیستل شوی چې ما د (شمس) له اثر (روانشناسي فزیولوژیک) ژباړه کړې وه ، خو ستوري ماخذ له منځه وړی دی.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنیکه) سرلیک نه وروسته دوه پراگرافونه هم کټ مټ زما د مقالې برخه ده چې ما د (شمس) له اثر راژباړلې ده او ماخذ مې ورته لیکلی دی ، خو ستوري ورته د (ژبې څنګه زده کېږي ؟) اثر ماخذ ورکړی چې لیکوال یې (لایت برون ، پیسټي ام ، سپیدا ، نین) ښوولي دي.

زه له پورتنی راپور لیکلو نه وروسته خپل نظر نه لیکم ، که څه هم د نبي ستوري د پورتنی فساد په شخصي او سیاسي لاملونو پوهېږم. دا موضوع د هېواد دوو سترو ملي څېړنیزو او پوهنیزو مرکزونو ته پرېږدم چې پرېکړه پرې وکړي.

زما مقاله په (۱۳۹۷ ل) کال کې د علومو اکاډمۍ خپره کړې ده ، هغوی پوه شه او د خپلې خپرې شوې مقالې ننگه. که زما مقالې کې فساد وو ، هلته ولې خپرېدلې ، که ما د نبي ستوري نه غلا کړې وي ، هغوی ولې تشخیص نه کړای شوه ؟ په هر صورت زه اوس هم د علومو اکاډمۍ د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر یم.

له بلې خوا ما په همدې مقاله د (پوهنوال) علمي رتبې د څېړنیزو اړتیاوو یوه برخه بشپړه کړې ده ، دا مقاله ولې د لوړو زده کړو وزارت د څېړنې او پلټنې څانګو منلې او له (۱۳۹۹ ل) کال راپدېخوا د (

پوهنوال (علمي رتبې مانيزه او مادي گټه راكوي ؟ بيا وايم چې زه په هېواد كې يم او د لوړو زده كړو وزارت مامور يم ، د خپل وزارت د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر يم.

د نبي ستوري له اثره ښكاري چې (د ژبې ارواپوهنه) هغه تېزس دی چې نوموړي د ماسټرۍ د بشپړتيا له پاره ليكلي دي. ستوري د كابل پوهنتون ، د ژبو او ادبياتو پوهنځي په پښتو څانگه كې ماسټري كړې ده. د ياد كړكچ بل اړخ د كابل پوهنتون پښتو څانگه ده چې له خپل تېزس دفاع وكړي.

په پای كې ښايي لوستونكو هغه درد محسوس كړي وي چې ما ته رسيدلی دی ، ځكه له ما غلا شوې ده ، زما زيار او كار نبي ستوري پټ كړی ، ځكه خو مې پرې دا خو كړنې وليكلې. پوهېږم چې نبي ستوري به بيا زما پر وړاندې د تېر فساد په څېر سيده او ناسيده فساد كوي ، خو د دې ليكنې مانا دا ده چې له داسې غلو نه ډارېږم.

د تېر شل كلن څه چې د پنځوس كلن او پنځه زره كلن سياسي ، مالي ، پوځي ، پوهنيز او ... فسادونو د پای په هېله !!!

لاندي د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنه) پاڼې شته او ورپسې زما مقاله .

۱۰- ژبه او ماغزه

ژبه یو داسې غریز سیستم دی، چې د وګړو د عصبي سیستم او مغزو تر کنټرول لاندې فعالیت کوي. له شک پرته چې د وګړي ټول اروایي او بدني خوځښتونه او فعالیتونه د یوه واحد سیستم تابع دي چې ټول عصبي سیستم رغوي. په دغه سیستم کې بیا بېلابېلې برخې ګډې دي، لکه: مغز، شوکي نخاع او... چې هره برخه یې خپله دنده لري او د بدن یو فعالیت کابو کوي. ژبه چې غږونه او غږ غونډونه یې د یوې معنا او مفهوم لپاره د وګړو په بدن کې زېږي، له عصبي سیستم او مغزو سره اړیکه لري او له هغه ځایه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غږغونډونه چې د یوې فزیکي ښکارندې په توګه له خولې راوځي، یوه معنا او مفهوم بل وګړي ته لېږدوي چې معنا او مفهوم بیا یوه ذهني ښکارنده ده.

ژبه د وګړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غریز سیستم دی او ماغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارګر، په دې معنا، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري، په یو ډول له مغزو سره تړل کېږي. د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بیا هسې هم څرګند مغزي فعالیت ګڼل کېږي. د ژبې او وینا اصلي موخه هم د وګړو ترمنځ د اړیکو ټینګښت او

د ژبې ارواپوهنه

يو بل ته د هغو مفاهيمو لېږدونه ده، چې د دوی په مغزو کې دي. ژبني غړيز سيستم د مفاهيمو د يوې لېږدونکې وسيلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هڅه کوو، هغه تخنيکي لړۍ وسپرو چې ماغزه څه ډول په ژبه، کرهار، وينا او پوهونه کې ونډه اخلي.

د ژبپوهنې دغه موضوع يو ډول څېړني چې ژبني لړۍ او چار له عصبي سيستم او مغزو سره څه اړيکي لري. ژبه د يوه غړيز سيستم په توگه د عصبي سيستم تر څار لاندې فعاليت کوي. عصبي سيستم او ماغزه يوخوا د گریدلو د فعاليت څارگر دي او غړغوندونه يا ويیونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي، بلخوا د اورېدنې فعاليت هم له مغزو سره اړيکي لري.

د ژبې مرکز په لوی دماغ کې دی چې پر ژبې د پوهیدلو او کنترول دنده لري، د زېږېدو په وخت کې د انسان د دماغ يوازې څلورمې برخې يعنې په سلو کې پنځه ویشته (۲۵٪) وده کړې وي او پنځه اويا (۷۵٪) بيا وروسته وده کوي. خو د ژوو دماغ په سلو کې د پنځه شپېتو (۶۵٪) څخه زيات د زېږېدو په وخت کې بشپړ وي.

لوی دماغ يا ماغزه په دوو برخو وېشل شوي دي، يوه يې کينه برخه ده او بله يې ښی برخه ده. په څېړونو کې ثابتې شوې ده، چې د ښي لاسو کسانو په سلو کې د نويو (۹۰٪) او د کين لاسو کسانو په سلو کې د شپېتو (۶۰٪) د ژبې مرکز د لوی دماغ په کينه برخه کې دی. نو د اکثرو انسانانو د ژبې مرکز د لوی دماغ په کينه برخه کې دی. د غړونو د ژبې دستگاه تالو دی، چې د غړونو پټی لري او د ژبې د عضلې او شونډو په مرسته سره غړونه جوړوي که د ژبې مرکز ته په لوی دماغ کې تاوان او

د ژبې ارواپوهنه

ټکان ورسپړي؛ نو ژبه کې هم خنډ پېښېږي او ژبه نښلي او يا د خبرو څخه بلکل پرېوځي او سړی کونگېږي. که څه هم د تالو د غږ پټی يې جوړې وي داسې هم کېدلای شي، چې د ژبې مرکز په لوی دماغ کې جوړ وي؛ خو د تالو د غږ پټی خرابې شوې وي په دې حالت کې هم په خبرو کې خنډ راځي. (لايت برون، ۱۳۹۶: ۲۳)

۱۰-۱ د مغزو جوړښت او فعاليتونه

اوس دلته د ژبې او غږيزې پوهونې په لړۍ او بهير کې د عصبي سيستم او مغزو پر تخنيکي ونډې خبرې کوو چې کلیدي نومونې يې ژبه، وينا، عصبي سيستم، ماغزه دي او دا ډول څېړنې په پښتو ژبه کې په نشت شمېرل کېږي، ځکه يې اړتيا ډېره ده. دا څېړنه په ژبه کې د وندوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او گټوره ده.

پښتو ژبپوهنه که څه هم تر يو ځايه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري؛ خو لا ډېر کار ته اړتيا شته، په نړيوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډايه ده. کومه موضوع چې په دې ليکنه کې څېړل شوې، په پښتو کې يې څرکونه لږ يا هېڅ دي. دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو، ماغزه په ژبه او وينا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي.

د وگړني او ټولنيز پوهاوي يوه بشپړه گټوره وسيله ژبه ده چې له غږونو او غږغوندونو رغېدلې ده. د ژبې او گډېدلو په چاره کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څېړنې موخه ده. همدارنگه په دې وسيله د څېړونکي لپاره د معنوي امتياز لاسته راوړنه د دې ليکنې بله

د ژبې ارواپوهنه

موخه ده. کله چې څوک وغواړي یو څه په ژبه راوړي، لومړی یې مغزو کې یو غږانځور جوړېږي چې یوه روحي چار ده، ماغزه غږیز غږي په کار اچوي، چې د سا هوا او بیا بهرنی هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توګه د همغه غوښتنې یا موخې ذهني غږ انځور د ویلو او اورېدلو وړ ګرځي او ګرځنی یا ژبني چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه یو بل چا ته څرګند کړي یانې د چا خبرې واورې، همدا چار په سرچیه ډول پیل او پای مومي.

له غوږ نه یې مغزو ته د فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له ګرېدونکي سره روحي سازښت، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له ګرېدونکي سره وګرېږي؛ نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي.

ژبه د کرکېچنو عصبي، عضلي او فزیکی عملیو او خوځښتونو ټولګه ده. د انسان عصبي جهاز او ماغزه د ګڼو عصبي سلولونو له ټولګو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په یوه برخه کې یو شمېر عصبي ولې غځېدلي او په مستقیم او نامستقیم ډول د بدن ټولو غړو او غړیزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو یو څه په ژبه راوړو، لومړی یو ډول عصبي فعالیت د مغزو په خوځند ځای (Motor Area) کې رامنځته کېږي چې د غړیزو غړو کنټرول یې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعالیت لامل او ډول په سمه توګه څرګند نه دی؛ خو د فزیولوژي پوهان وايي چې دا فعالیت په سلولونو کې د یوې کېمیاوي عملیې له کبله ترسره کېږي او د غړیزو غړو د خوځښت او فعالیت لامل ګرځي. په دې ډول

د زبې ارواپوهنه

گرهار يا وينا په څو پړاوونو کې پای ته رسي: گرېدل؛ په دې معنا چې عصبي فعاليتونه پېلېږي او غريزې غړي خوځوي او د غريزو غړو په خوځېدو سره د سا هوا او بيا له انسان راگرځېدلې هوا څپيزه کېږي او په دې ډول وينا ييز غړونه زېږي او د انساني چاپېريال هوايي څپې د متحدالمرکز کرو په څېر خوځېږي او لار وهي او د اورېدونکي غوږ ته رسي. د اورېدونکي غوږونه، اورېدلي غړونه د اورېدونکي حس د عصبي وليو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غړونه، له هغو غريزو بېلگو او نظامونو سره چې ويونه او غونډونه يې نومو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي، تطبيق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول تر درک وروسته ويناوال يا گرېدونکي ته ځواب وايي او دا عمليه بيا ترسره کېږي، په دې ډول د ژبني يا غريزې پوهونې عمليه او گرېدل پای ته رسي.

عصبي سيستم د غړو ټول فعاليتونه کنټرولوي، دا سيستم د اندوکراين په پرتله چټک دی چې اندوکراين هم يو کنټرولي سيستم دی. د انسان عصبي سيستم په ټوله کې دوه لويې برخې لري:

الف - مرکزي عصبي سيستم (Central Nervous System)

ب - محيطي عصبي سيستم (Peripheral Nervous System)

۱- مرکزي عصبي سيستم بيا لاندې دوه برخې لري:

• ماغزه

• شوکي نخاع

۲- محيطي عصبي سيستم

محيطي عصبي سيستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی

د ژبې ارواپوهنه

او دوی برخې لري:

الف - ځاني يا خودکاره عصبي سيستم

دا سيستم بيا لاندې برخې لري:

- سمپاتيټيک عصبي سيستم
- پاراسمپاتيټيک
- د هاضمې جهاز دنننی عصبي سيستم

ب - جسمي عصبي سيستم

دا عصبي سيستم هم لاندې برخې لري:

- حسي نيورونونه
  - حرکي نيورونونه
  - مغزه بيا لاندې درې لويې برخې لري:
- پارسپلين چې مخني مغزه (Forebrain) يې هم بولي، لاندې دوی برخې لري

- Telencephalon چې د مغزو دوه برخې يا کرې پکې دي.
  - Diencephalon چې تلموس، هيپوتلموس، ميتاتلموس او سب تلموس پکې دي.
  - Mesencephalon چې منځني مغزه (Midbrain) يې هم بولي.
  - Rhombencephalon چې وروستي يا کوچني ماغزه (Hindbrain) يې هم بولي. په دوو برخو وېشل کېږي:
  - Metencephalon چې له حدبه (Pons) او مخيخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده.
- مرکزي عصبي سيستم چې له ماغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal)

د ژبې ارواپوهنه

(cord) څخه جوړ دی چې پر حیاتي عملونو باندې د څار مرکزونه دی. په دې معنا چې د چاپېریال او د بدن له دننه څخه اخیستل شوي اطلاعات تشخیص او تعبیروي او هغوی ته ځواب وايي.

په مغزو کې (لوی او مخني، منځني او د مغز ساقه) برخې گډون لري. د لویو ماغزو هغه برخې چې زموږ د څېړنې سره سیده اړیکې لري، په لاندې ډول، د هغوی له دندو سره:

Frontal برخه: خبرې کول، رفتار یا سلوک، د مسایلو حل، پلان جوړونه:

Parietal برخه: د درد حس، فشار، تماس، تودوخه، خوند:

Temporal برخه: اور بدل، بویول، د بدن توازن، حافظه:

Occipital برخه: لیدل، د ژبې زده کړه. (شمس، ۱۳۹۲: ۴۵)

د (فزولوژي طبي) اثر د یادو برخو دندې داسې لیکي:

Frontal د پراتل برخه یا پیڅکی

د فکر، گړېدا او اروايي حالت کنټرول

د خوځښتونو پلان رامنځته کول

Parietal د ډوالي پیڅکی

د پوتکي، مفاصلو او غړو د حسي آخذو اخیستنه او د درد او اړیکو د آخذو په توگه د هغوی تحلیل، په فضا کې د پښو او لاسو وضعیت.

د غوږو او سترگو د وارداتي بهیر تحلیل

Occipital د اکسیپیتل پیڅکی

د لید مرکز

Temporal د شقیقي پیڅکی

د غږ تحلیل

د ژبې ارواپوهنه

اروایي احساس
د څیزونو د بڼې او رنگ تحلیل
پر گډې پوهېدل
د بویولو ځای

۲-۱۰ د مغزو عمومي دندې

مخنی پیڅکی (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځای دی، چې کولای شو له هغو څخه یې د خپلوی، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه یاد کړو. (Parietal lobe) دا پیڅکی یا برخه د مغزو په پورتنۍ برخه کې د مخنیو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپیریال اړوند یادښتونه هم همدلته زیرمه کېږي.

د وروستیو مغزو برخه: (Occipital lobe) په بشپړ ډول د سترگو او لیدنو د درک لپاره ځانگړې شوې ده.

د شقیقې پیڅکی: (Temporal lobe) د سترگو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوریو کې ځای لري. اصلي دنده یې د اورېدلو درک، ژبه، حافظه او د هېښتیا منلو ځینې بڼې دي.

له پورتنیو ټولو یادونو زموږ موخه دا ده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه، پوهونه، گډېدنگ او اورېدنگ کې ونډه لري. ځینې د عصبي سیستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنيو فعالیتونه پورې اړه لري داسې رابښيي:

۱ - بروکا: پراڼسي رنځپوه (پیرېل بروکا) پر (۱۸۶۱ م) کال پر هغو وگړو ازمیښت وکړ، چې گډېدنگ کې یې نیمگړتیا وه او پوه شو چې د مغزو

د ژبې ارواپوهنه

کومه برخه کې زیان، د ژبني او گړېدنگ نیمگرتیا او تتله کېدو لامل گرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) یاده شوه. دا برخه د مخنیو مغزو په کین اړخ کې پرته ده او د غرونو د زېږد دنده لري.

۲- ورنیکه: کارل ورنیک الماني رنځپوه، د (پیریل بروکا) لار په بل ډول وڅارله. هغه یوه شو چې د گړېدنگ نیمگرتیا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زیان نه دی، بلکې یوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري، د ژبني یا گړېدنگ نیمگرتیا لامل گرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې یوه په نوم (ورنیک) یاده شوه.

اروایي فزیولوژي د هغو وگړو وضعیت څېړلی چې ژبني نیمگرتیا لري او دا یې روښانه کړې چې دا نیمگرتیاوې د مغزي زیانونو له کبله رامنځته کېږي. ځینې وخت مغزي سکتې، تومورونه او نور په وینا یا گړېدنگ کې د اختلال لامل گرځي. د دغو حالتونو یو مهم یې د مغزي رگونو تړل کېدل دي، که د گړېدنگ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي، د ژبې یا گړهار د نیمگرتیا یا تتله کېدو لامل گرځي. په ژبني یا ویناییزه نیمگرتیا کې د مغزي زیان له امله د ژبې په پوهېدنه، د جملو تکرار او معاناوال گړېدنگ کې نیمگرتیا پېښېږي.

د ښي لاسو وگړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کین لاسو ۷۰ سلنه د گړېدنگ لپاره د هغوی د مغزو کینه برخه یا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو ښي نیمه کره هم د گړېدلو پر وخت د قضایي اړیکو، نقشو او کرکچنو هندسي تصویرونو په درک کې ستره ونډه لري. (۲۲۲:۱۲)

دلته زه خپله هغه مقاله خپروم چې ماسره کمپیوتر کې زېرمه ده. له همدې زیرمې یوه کاپي د (کابل) مجلې او بله (تاند) ته استول شوې ده ، بیا یې (انعکاس) او بنایي نورو کاپي خپره کړې ده.

په ژبه او وینا کې د مغزو ونډه

پوهندوی شاه محمود کډوال

لغمان پوهنتون ، د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی

لنډیز : ژبه یو داسې غریز سیستم دی چې د وگړو د عصبي سیستم او مغزو تر کنترول لاندې فعالیت کوي. له شک پرته چې د وگړي ټول اروایي او بدني خوځښتونه او فعالیتونه د یوه واحد سیستم تابع دي چې ټول عصبي سیستم رغوي . په دې سیستم کې بیا بېلابېلې برخې گډې دي ، لکه : مغزه ، شوكي نخاع او ... چې هره برخه یې خپله دنده لري او د بدن یو فعالیت کابو کوي . ژبه چې غبرونه او غبرغونډونه یې د یوې معنا او مفهوم لپاره د وگړو په بدن کې زېږي ، له عصبي سیستم او مغزو سره اړیکه لري او له هغه ځایه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غبرغونډونه چې د یوې فزیکي ښکارندې په توگه له خولې راوځي ، یوه معنا او مفهوم بل وگړي ته لېږدوي ، چې معنا او مفهوم بیا یوه ذهني ښکارنده ده .

سریزه : د ژبپوهنې یو ډول دا موضوع څیړي چې ژبني لړۍ او چار له عصبي سیستم او مغزو سره څه اړیکې لري. ژبه د یوه غریز سیستم په توگه د عصبي سیستم تر څار لاندې فعالیت کوي . عصبي سیستم او مغزه یوخوا د گړیدلو د فعالیت څارگر دي او غبرغونډونه یا وییونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي ، بلخوا د اورپدنگ فعالیت هم له مغزو سره اړیکې لري .

کلیدي نومونې : ژبه ، وینا ، عصبي سیستم ، مغزه .

ارزښت : دا څېړنه د ژبې او غریزې پوهنې په لړۍ او بهیر کې د عصبي سیستم او مغزو پر تخنیکي ونډې څرخي . دا ډول څیړنې په پښتو ژبه کې په نشت شمېرل کېږي ، ځکه یې اړتیا ډېره ده . دا څېړنه په ژبه کې د ونډوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او گټوره ده .

مېرْمیت : پښتو ژبپوهنه که څه هم تر یو ځایه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري ، خو لا ډېر کار ته اړتیا شته ، په نړیوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډایه ده . کومه موضوع چې په دې لیکنه کې څېړل شوې ، په پښتو کې یې څرکونه لږ یا هېڅ دي . دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو ، مغزه په ژبه او وینا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي .

موخې : د وگړني او ټولنيز پوهاوي يوه بشپړه گټوره وسيله ژبه ده چې له غبرونو او غبرغونډونو رغېدلې ده . د ژبې او گړپدنگ په چار کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څیړنې موخه ده . همدارنگه په دې وسیله د څېړونکي لپاره د معنوي امتیاز لاسته راوړنه د دې لیکنې بله موخه ده .

مواد او میتود : د دې څېړنې او د موضوعاتو د رڼاوي او سپیناوي لپاره له گټورو او باوري اخځونو گټنه شوې ده .

ژبه د وگړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غږيز سيستم دی او مغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارگر ، په دې معنا ، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري ، په يو ډول له مغزو سره تړل کېږي . د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بيا هسې هم څرگند مغزي فعاليت گڼل کېږي. د ژبې او وينا اصلي موخه هم د وگړو ترمنځ د اړيکو ټينگښت او يو بل ته د هغو مفاهيمو لېږدونه ده چې د دوی په مغزو کې دي. ژبني غږيز سيستم د مفاهيمو د يوې لېږدونکې وسيلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هڅه کوو ، هغه تخنيکي لړۍ وسپرو چې مغزه څه ډول په ژبه ، گرهار ، وينا او پوهونه کې ونډه اخلي.

پوښتنې :

۱- د مغزو جوړښت څه ډول دی ؟

۲- په ژبه او وينا کې د مغزو ونډه څنگه او څومره ده ؟

۳- د مغزو په کومه برخه کې د وينا عمل ترسره کېږي ؟

۴- د مغزو په کومه برخه کې اورېدنه ترسره کېږي ؟

ژبه د داسې تروني ، غږيزو پيلامو يو غونډال دی چې د يوې ټولنې وگړي يې د خپلمنځي تړاو او پوهاوي لپاره پر کار اچوي (۳ : ۲۸) .

کله چې څوک وغواړي يو څه په ژبه راوړي ، لومړی يې مغزو کې يو غږانځور جوړېږي چې يو روحي چار دی ، مغزه غږيز غږي په کار اچوي چې د سا هوا او بيا بهرنۍ هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توگه د همغه غوښتنې يا موخې ذهني غږ انځور د ويلو او اورېدلو وړ گرځي او گړنی يا ژبني چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه يو بل چا ته څرگند کړي ، په بله وينا ، د چا خبرې واورې ، همدا چار په سرچپه ډول پيل او پای مومي.

له غوږ نه يې مغزو ته د فزيولوژيکي لېږد او بيا يې په مغزو کې له گږېدونکي سره روحي سازښت ، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له گږېدونکي سره وگږېږي ، نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي ، لکه پاس چې څرگنده شوه (۴ : ۸) .

ژبه د کړکيچنو عصبي ، عضلي او فزيکي عمليو او خوځښتونو ټولگه ده . د انسان عصبي جهاز او مغزه د گڼو عصبي سلولونو له ټولگو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په يوه برخه کې يو شمېر عصبي ولۍ غځېدلې او په مستقيم او نامستقيم ډول د بدن ټولو غړو او غږيزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو يو څه په ژبه راوړو ، لومړی يو ډول عصبي فعاليت د مغزو په خوځند ځای (Motor Aria) کې رامنځته کېږي چې د غږيزو غړو کنټرول يې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعاليت لامل او ډول په سمه توگه څرگند نه دی ، خو د فزيولوژۍ پوهان وايي چې دا فعاليت په سلولونو کې د يوې کيمياوي عمليې له کبله ترسره کېږي او د غږيزو غړو د خوځښت او فعاليت لامل گرځي. په دې ډول گرهار يا وينا په څو پړاوونو کې پای ته رسي :

۱- گړيدل ، په دې معنا چې عصبي فعاليتونه پېلېږي او غږيز غږي خوځوي ؛

۲ - د غریزو غړو په خوځېدو سره د سا هوا او بیا له انسان راگرځېدلې هوا څپیزه کېږي او په دې ډول ویناییز غړونه زېږي؛

۳ - د انساني چاپېریال هوايي څپې د متحدالمرکز کرو په څېر خوځېږي او لار وهي؛

۴ - او د اورېدونکي غوږ ته رسي؛

۵ - د اورېدونکي غوږونه ، اورېدلي غړونه د اورېدونکي حس د عصبي وليو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غړونه ، له هغو غریزو بېلگو او نظامونو سره چې وییونه او غونډونه یې نومو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي ، تطبیق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول له درک وروسته ویناوال یا گړېدونکي ته ځواب وايي او دا عملیه بیا ترسره کېږي ، په دې ډول د ژبنۍ یا غریزې پوهونې عملیه او گړېدل پای ته رسي (۱ : ۳۲ - ۳۳) .

روغتیایي او اروايي (فزیولوژي) عصبي سیستم داسې راپېژني :

عصبي سیستم د غړو ټول فعالیتونه کنټرولوي ، دا سیستم د اندوکراین په پرتله چټک دی چې اندوکراین هم یو کنټرولي سیستم دی. د انسان عصبي سیستم په ټوله کې دوه لویې برخې لري :

• مرکزي عصبي سیستم Central Nervous System

• محیطي عصبي سیستم Peripheral Nervous System

مرکزي عصبي سیستم بیا لاندې دوه برخې لري :

• مغزه Brain

• شوکي نخاع Spinal Cord

محیطي عصبي سیستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی ، هم دوی برخې لري :

۱- ځاني یا خودکاره عصبي سیستم Automatic Nervous System

دا سیستم بیا لاندې برخې لري :

• سمپاتیټیک عصبي سیستم Sympathetic Nervous System

• پاراسمپاتیټیک Parasympathetic Nervous System

• د هاضمې جهاز دنننی عصبي سیستم Enteric Nervous System

۲ - جسمي عصبي سیستم Somatic Nervous System

دا هم لاندې برخې لري :

• حسي نیورونونه Sensory Neurons

• حرکي نیورونونه Motor Neurons

مغزه بیا لاندې درې لویې برخې لري :

• Prosencephalon : چې مخني مغزه (Forebrain) یې هم بولي ، لاندې دوی برخې لري :

- ۱ - Telencephalon : چې د مغزو دوه برخې يا کرې پکې دي .
  - ۲ - Diencephalon : چې تلموس ، هيپوتلموس ، ميتاتلموس او سب تلموس پکې دي.
- Mesencephalon : چې منځني مغزه (Midbrain) يې هم بولي.
  - Rohmbencephalon : چې وروستي يا کوچني مغزه (Hindbrain) يې هم بولي ، په دوو برخو ويشل کېږي :
  - Metencephalon چې له حدبه (Pons) او مخيخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده .
  - Myelencephalon يا د Medulaoblangata بصله (۷: ۷۱ - ۷۲).
- مرکزي عصبي سيستم چې له مغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal cord) څخه جوړ دی چې پر حياتي عملونو باندې د څار مرکزونه دی . په دې معنا چې د چاپېريال او د بدن له دننه څخه اخيستل شوي اطلاعات تشخيص او تعبيروي او هغوی ته ځواب وايي .
- په مغزو کې (لوی او مخني ، منځني او د مغز ساقه) برخې گډون لري ، د لویو مغزو هغه برخې چې زموږ د څېرې سره سيده اړيکي لري ، په لاندې ډول ، د هغوی له دندو سره :
- Frontal برخه: خبرې کول ، رفتار يا سلوک ، د مسايلو حل ، پلان جوړونه .
  - Parietal برخه: د درد حس ، فشار ، تماس ، تودوخه ، خوند.
  - Temporal برخه: اورېدل ، بويول ، د بدن توازن ، حافظه
  - Occipital برخه: ليدل ، د ژبې زده کړه (۲ : ۵۵ ، ۵۶) .
- د (فيزيولوژي طبي) اثر د يادو برخو دندې داسې ليکي :
- Frontal د پراتل برخه يا پيڅکي
    - د فکر ، گړېدا او اروايي حالت کنترول
    - د څوځښتونو پلان رامنځته کول
  - Parietal ديوالي پيڅکي
    - د پوټکي ، مفاصلو او غړو د حسي آخزو اخيستنه او د درد او اړيکو د آخزو په توگه د هغوی تحليل ، په فضا کې د پښو او لاسو وضعيت .
    - د غوږو او سترگو د وارداتي بهير تحليل .
  - Occipital د اکسيپتيل پيڅکي
    - د ليد مرکز
  - Temporal د شقيبې پيڅکي
    - د غږ تحليل

- اروايي احساس
- د څيزونو د بڼې او رنگ تحليل
- پر گړېدلو پوهېدل
- د بويلو ځای (۷ : ۷۹) .

د (روان شناسی عمومي) ليکوال د يادو برخو دندې داسې نښي :

مخنی پيڅکی (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځای دی ، چې کولای شو له هغو څخه يې د خپلوی ، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه ياد کړو .

(Parietal lobe) : دا پيڅکی يا برخه د مغزو په پورتنۍ برخه کې د مخنيو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپيريال اړوند يادښتونه هم همدلته زيرمه کېږي .

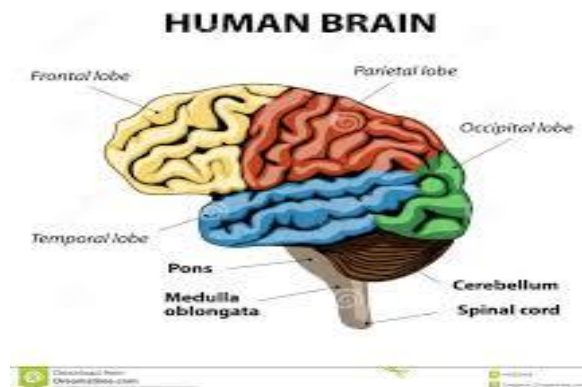
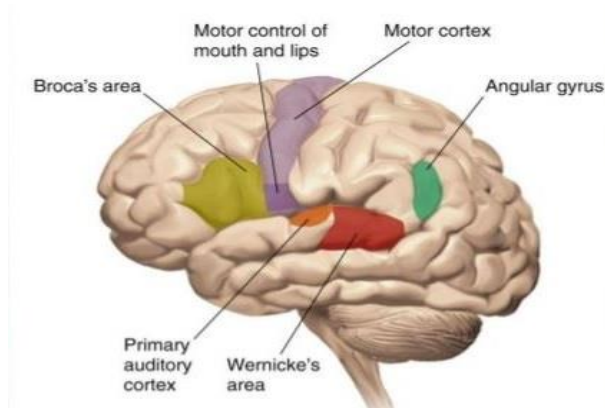
د وروستيو مغزو برخه (Occipital lobe) : په بشپړ ډول د سترگو او ليدنو د درک لپاره ځانگړې شوې ده .

د شقيقي پيڅکی (Temporal lobe) : د سترگو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوريو کې ځای لري . اصلي دنده يې د اورېدلو درک ، ژبه ، حافظه او د هېښتيا منلو ځينې بڼې دي (۶ : ۶۷ ، ۶۸) .

له پورتنيو ټولو يادونو زموږ موخه داده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه ، پوهونه ، گړېدنگ او اورېدنگ کې ونډه لري . ځينې د عصبي سيستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنيو فعاليتونه پورې اړه لري داسې رابڼي :

۱ - د Broca برخه : پرانسي رنځپوه (پيريل بروکا) پر (۱۸۶۱ م) کال پر هغو وگړو ازمينست وکړ چې گړېدنگ کې يې نيمگړتيا وه او پوه شو چې د مغزو کومه برخه کې زيان ، د ژبني او گړېدنگ نيمگړتيا او تتله کېدو لامل گرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) ياده شوه (۵ : ۸۵) .

دا برخه د مخنيو مغزو په کين اړخ کې پرته ده او د غږونو د زېږد دنده لري (۸ : ۳۶) .

۲ - Wernicke برخه : کارل ورنیک الماني رنځپوه ، د (پيريل بروکا) لار په بل ډول وڅارله . هغه پوه شو چې د گړېدنگ نيمگړتيا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زيان نه دی ، بلکې يوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري ، د ژبني يا گړېدنگ نيمگړتيا لامل گرځي . له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې پوه په نوم (ورنیک) ياده شوه (۵ : ۸۵) .

اروایی فزیولوژی د هغو وگړو وضعیت څېړلی چې ژبني نیمگړتیا لري او دا یې روښانه کړې چې دا نیمگړتیاوې د مغزي زیانونو له کبله رامنځته کېږي. ځینې وخت مغزي سکټې، تومورونه او نور په وینا یا گړېدنگ کې د اختلال لامل گرځي. د دې حالتونو یو مهم بې د مغزي رگونو تړل کېدل دي، که د گړېدنگ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي، د ژبې یا گړهار د نیمگړتیا یا تنله کېدو لامل گرځي. په ژبني یا ویناییزه نیمگړتیا کې د مغزي زیان له امله د ژبې په پوهېدنه، د جملو تکرار او معاناوال گړېدنگ کې نیمگړتیا پېښېږي.

د بني لاسو وگړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کین لاسو ۷۰ سلنه د گړېدنگ لپاره د هغوی د مغزو کینه برخه یا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو بني نیمه کره هم د گړېدلو پر وخت د قضایي اړیکو، نقشو او کړکېچنو هندسي تصویرونو په درک کې ستره ونډه لري (۵: ۸۴).

پایله: د دې څېړنې په بېلابېلو برخو کې دا موضوع رڼه او روښانه شوه چې د ژبې او گړېدنگ په چار کې عصبي سیستم او مغزه څه راز ونډه اخلي او د معناوو د بهرني شتون او لېږد لپاره مغزه څه چار ترسره کوي. دا څرگنده شوه چې د پوهاوي لپاره لومړی خوځښت په مغزو کې رامنځته کېږي او سمدستي د ویناییزو او غږیزو غړو په وسیله اړوند غږونه او وییونه رازېږي. غږونه او وییونه د هغو ذهني ښکارندو او معناوو د لېږد لپاره وسیلې دي چې زموږ په مغزو کې زیرمه شوي دي.

مناقشه: په پښتو ژبه کې د نیرولینګوسټیکس (Neurolinguistics) په اړه څېړنیز مواد دومره لږ دي چې سړی پرې د نشت حکم کولای شي. له دې کبله حتا د دغې پوهې نوم هم په پښتو کې په نشت شمېرل کېږي، خو موږ به ورته (مغزژبپوهنه) ووايو. دا پوهه د ژبپوهنې یوه څانګه ده چې په هغه څه غږېږي چې د دې لیکنې سرلیک دی. یاده پوهه د مغزو او وینا یا ژبې ترمنځ اړیکي څېړي.

وړاندیزونه: د نړۍ په کچه په ژبنيو مسایلو او د ژبپوهنې په برخه کې پراخ کار شوی چې له بده مرغه جگړه خپلې پښتو ترې دومره لرې پاتې شوې ده. د پښتو گرامرپوهانو د زیار او کړاوه وروسته هم موږ د نورو پرمختللو ژبو په څېر بشپړ مواد نه لرو. دا چې دغه ډول مسایل د پوهنتونو د ژبې او ادب په برخه کې ښوول کېږي، نو په کار ده، دومره مواد پکې ولرو چې د ښوونکو او زده کوونکو سره مرسته وکړي. د ژبې څانګوالو ته وړاندیز دی چې دغې برخې ته پام وکړي.

اخځونه:

- ۱- الهام، محمد رحيم. (۱۳۹۱ ش). روش جديد در تحقيق دستور زبان دری (چاپ دوم، به کوشش سيد علی محمد اشراقی). کابل: انتشارات يوسفزاد.
- ۲- جبران، جوهر. (۱۳۹۶ ش). د ارواپوهنې مبادي. ننگرهار: مسلم خپرندويه ټولنه.
- ۳- زیار، مجاور احمد. (۱۳۹۶ ش). پښتو ویبپوهنه او وییرغاونه (درېیم چاپ). کابل: دانش خپرندويه ټولنه.
- ۴- زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۲ ش). پښتو پښويه. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

- ۵ - شمس ، شمس الدين (۱۳۹۲ ش). روانشناسی فزیولوژیک. کابل : انتشارات نامی .
- ۶ - علمی ، سراج الدين ؛ صدیقی ، ذبیح الله ؛ حبیبی ، محمدناصر. (۱۳۹۲ ش). روانشناسی عمومی . کابل : انتشارات یوسفزاد .
- ۷ - فروتن ، محمدناصر. (۱۳۹۶ ش). فزیولوژی طبی (چاپ دوم) کابل : انتشارات عازم .
- ۸ - مرهون ، محمد. (۱۳۹۴ ش). اوازپوهنه . کابل : کاینات خیرنیز او د ژباړې مرکز .

لاندې د (انعکاس راډیو) لینک دی چې زما لیکنه یې خپره کړې ده .

<https://www.enikassradio.com/%D9%BE%D9%87-%DA%98%D8%A8%D9%87-%D8%A7%D9%88-%D9%88%DB%8C%D9%86%D8%A7-%DA%A9%DB%90-%D8%AF-%D9%85%D8%BA%D8%B2%D9%88-%D9%88%D9%86%DA%89%D9%87/>

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**